
УДК 340.155.8+342.41

Т. С. Подорожна

**КОНСТИТУЦІЯ ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ
ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В МАТЕРІАЛЬНОМУ
ТА ФОРМАЛЬНОМУ ЗНАЧЕННЯХ**

Незважаючи на те, що прийняття Конституції України [3] стало одним із кульмінаційних моментів у визначенні основних напрямів розвитку нашої держави, сучасна українська правова система перебуває на стадії становлення, триває пошук і формування її нової концепції в аспекті оновлення Основного Закону України. Сучасна оптимальна модель правової системи покликана істотно впливати на характер необхідних суспільних змін, сприяти гуманізації держави й права, удосконаленню законодавчого процесу, підвищенню ефективності правового регулювання, формуванню високої суспільної та індивідуальної правосвідомості. Безперечно, правова система є одним із важливих засобів забезпечення прогресивного розвитку політичної й соціальної стабільності, цілісності конкретного суспільства. Тому сучасні процеси демократизації суспільства вимагають більш зваженого та реалістичного погляду на основи розвитку правової системи, зокрема й конституційних засад її основних компонентів.

Сьогодні ми бачимо, що для створення правової держави важливу роль відіграє саме Конституція України. Наявність тісного органічного взаємозв'язку правової системи з конституційною та іншими сферами суспільства дає змогу розкрити місце, роль і функціональне призначення конституційних норм у складі правової системи щодо регулювання суспільних відносин на сучасному етапі розвитку демократичного суспільства, адже саме Конституція України як її Основний Закон органічно увійшла в культуру українського народу, надала цій культурі внутрішнього змісту, ідейного сенсу, концептуального стрижня. Із цих позицій практична значущість конституційних засад у правовій системі держави є досить очевидною. По-перше, науковий інтерес до феномена конституції зумовлюється методологічним переосмисленням суті такого закону як соціальної інституції та її провідної ролі в усіх сферах життя суспільства. По-друге, принципи організації й функціонування правової системи, а відповідно, і правового

регулювання, є суспільно значущими та сповна відображаються в конституції. По-третє, загальновідомо, що формування сучасних правових систем відбувалося під безперечним впливом конституційних норм як базових елементів формування правосвідомості населення (вплив конституції на правову систему) [8, с. 186]. Отже, пізнання конституційних засад правової системи, дослідження джерел, інститутів і принципів конституційного права дає нам змогу краще переосмислити сутність права та правової системи загалом.

Принагідно зазначимо, що правова система є складним і багатоаспектним поняттям, яке містить цілий комплекс складних частин, здійснює потужний нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини. Елементи правової системи об'єднуються спільною метою, завданнями, виконують певні загальні або специфічні, властиві лише їм функції, перебуваючи при цьому в логічному взаємозв'язку [16, с. 690–691].

Проблеми становлення, формування й функціонування правової системи стали предметом дослідження багатьох українських учених, зокрема М. Козюбри, В. Копейчикова, Л. Луць, І. Настасяк, Н. Оніщенко, М. Орзіха, Ю. Оборотова, Н. Пархоменко, П. Рабіновича, С. Рабіновича, О. Скакун, Ю. Шемшученка та інших. У працях цих науковців проаналізовано сутність, структуру, функції правової системи, систему права й законодавства, значення юридичної практики, механізм правового регулювання, правову культуру та правосвідомість як елементи правової системи. При цьому виявляються різні підходи до розуміння терміна «правова система», до характеристики підсистем і компонентів правової системи. Проте у вітчизняній науковій юридичній літературі недостатньо уваги приділено дослідженню взаємодії конституційних норм і правової системи щодо регулювання суспільних відносин. За таких умов виникає потреба в науковому аналізі конституції як складового елемента системи права, а отже, і правової системи. Цю проблему потрібно розглянути в двох аспектах, тобто проаналізувати конституцію як *структурний елемент правової системи в матеріальному та у формальному значенні. Отже, конституційні норми, з одного боку, є чинниками, що визначають зміст права, правової системи, а з іншого – формою зовнішнього вираження правил поведінки.*

Загалом правова система – це один із різновидів соціальної системи; вона тісно пов'язана з явищами та процесами, які відбуваються у сфері економіки, політики, культури, релігії, ідеології тощо. До того ж правова система кожної держави має свою специфіку, структуру, мету, формується у визначений історичний час, у конкретному регіоні, характеризується національними особливостями, специфікою в суспільствах із різними віруваннями, має різні види джерел права.

У літературі пропонується визначити правову систему як сукупність внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава здійснює нормативно-організуючий вплив на суспільні відносини (закріплення, регулювання, охорону, захист) [1, с. 227–228].

На переконання О. Скакун, правова система – це зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісний комплекс взаємозалежних і погоджених спеціальних та загальних засобів правового впливу на суспільні відносини, які постійно відтворюють і використовують люди та їхні організації (держава) як суб'єкти права для досягнення приватних і публічних цілей, забезпечення правопорядку [12, с. 300]. Слушною є також думка Н. Оніщенко, що правова система як різновид соціальних систем постає єдністю відповідних її компонентів, які зумовлюються способом об'єднання між собою та залежно від природи й характеру зв'язку між ними утворюють відносно стабільну організацію [7, с. 32].

Конкретизуючи елементний склад правової системи, М. Матузов називає такі елементи цієї організації:

- 1) право як сукупність створюваних та охоронюваних державою норм;
- 2) законодавство як форму вираження цих норм (джерела права);
- 3) правові установи, на основі яких здійснюється правова політика держави;
- 4) судову та іншу юридичну практику;
- 5) механізм правового регулювання;
- 6) правореалізаційний процес;
- 7) права, свободи та обов'язки громадян;
- 8) систему правовідносин, що складаються й функціонують у суспільстві;
- 9) законність і правопорядок;
- 10) правову ідеологію (правосвідомість, юридичні доктрини, теорії, правову культуру тощо);
- 11) суб'єктів права;
- 12) системоутворювальні зв'язки, що забезпечують єдність, цілісність і стабільність системи;
- 13) інші правові явища (юридичну відповідальність, правосуб'єктність, правовий статус тощо), які утворюють своєрідну «інфраструктуру» правової системи [13, с. 7–9].

На нашу думку, такий широкий підхід найповніше характеризує правову систему як складне, цілісне структурне утворення в єдності всіх його складників: системи права, правової політики, правової ідеології, зокрема системи норм та інститутів, принципів, юридичних установ, правосвідомості, правової культури та правопорядку. У зв'язку із цим слушною є позиція В. Синюкова, який визначає правову систему як соціальну організацію, що охоплює також основні компоненти національної правової культури [11, с. 165].

У вітчизняній і зарубіжній правовій науці існують різні підходи до визначення елементів правової системи, співвідношення права й правової системи. Тому істотного значення набуває вибір критерію чіткого розподілу всіх наявних елементів правової системи з метою виділення християнських норм в елементному складі правової системи. Узагальнюючи різні погляди щодо елементного складу структури правової системи, зазначимо,

що кожна із цих частин має свій структурний склад, власні принципи організації та діяльності. Конституційні норми й принципи, що регулюють відносини між суб'єктами права, об'єктивовані та систематизовані в нормативні акти, входять до складу нормативної (регулятивної) підсистеми правової системи. За допомогою конституційних норм як загальних правил поведінки реалізується потреба суспільства в затвердженні нормативних начал існування й розвитку правової держави, дотриманні режиму законності. Конституційна правосвідомість як різновид загальної свідомості разом із правовою свідомістю, правовою культурою, праворозумінням, на наше переконання, має визнаватися структурним елементом ідеологічного складника правової системи. Водночас правові й конституційні норми потрібно розглядати не лише як різновид соціальних норм, а й як основний елемент правової системи (як зміст нормативних актів).

Конституційні норми тісно пов'язуються із системою джерел права, виступають джерелами права, формують його внутрішній зміст або розглядаються як чинник розвитку права. Через систему джерел права як структурного елемента системи права можна дослідити та визначити місце конституційних норм у складі правової системи, адже система права є структурним елементом організаційно-правової системи.

Вважаємо, що залежно від форм співвіднесення конституційних норм із джерелами права тієї чи тієї правової системи, їхнього взаємозв'язку та взаємовпливу по-різному буде вирішуватися питання про місце конституційних норм у тій чи іншій правовій системі. *Вплив конституційних норм на позитивне право, а також на правову систему країни може відбуватися двома шляхами: прямим і непрямим.* Прямий вплив полягає в тому, що поруч із позитивними поглядами й догмами (доктринами) створюється ідеологічна основа сучасної правової системи країни, конституційний фундамент правотворчості, а в окремих випадках – правозастосовної та правоохоронної діяльності державних органів. *Держава й право, безперечно, мають свою традиційну конституційну основу, адже саме конституція є тим інститутом, який характеризує державу та відтворює рівень правової культури нації.*

Непрямий вплив конституційного права на правову систему – це вплив підсистеми конституційного права на позитивне право з огляду на існування й функціонування конституційних норм. Існування конституційних засад і позитивного права як регуляторів суспільних відносин (в окремих випадках – тотожних), одночасне вирішення ними загальнозначущих проблем та виникнення між ними колізій, безперечно, негативно позначаються на характері, змісті, шляхах і формах їх взаємозв'язків і взаємодії.

Справді, конституційні норми й правова система формуються в об'єктивних умовах та взаємодіють. Тому конституційні норми впливають на правосвідомість, формують уявлення членів суспільства про їхні права й обов'язки, про належний правопорядок. І навпаки, рівень розвитку правової системи впливає на конституційні норми, визначає практику їх застосування в інтересах суб'єктів права щодо реалізації останніми своїх

інтересів, зумовлюючи характер правореалізації, нормотворчої діяльності, механізм правового регулювання тощо. Однозначний імперативний вплив конституційних норм та інститутів на правову систему й одночасне визнання їх правовою основою в регулюванні суспільних відносин підтверджується встановленим статусом конституції держави.

Тобто *конституційні норми виступають найважливішими регуляторами різноманітних суспільних відносин, чинниками формування всіх інших правових норм, ставлення індивідів до правових інститутів і вияву протиправної чи правомірної поведінки. За допомогою конституційних норм формується правова ідеологія, яка у свою чергу формує культурний, правосвідомий і цивілізований тип людини. Ідеї, традиції та окремі інститути конституційного права відображаються майже в усіх сферах сучасної правової системи; догми Конституції України не лише містяться в основі значної частини сучасного вітчизняного законодавства, а й значно впливають на процес розробки та прийняття нормативно-правових актів. Таким чином конституційні норми набувають повноцінного статусу основних (базових) джерел права.*

Система конституційних норм у правовій системі має двоєдину природу: з одного боку, означені норми вирізняються своїми індивідуальними особливостями, а з іншого – ці особливості набувають специфічних ознак у результаті впливу на них усіх елементів правової системи. Особливості конституційних норм, а також специфіка їхнього впливу визнаються чинниками виникнення й розвитку правової системи, що пояснюють і розкривають природу самої правової системи. Тобто конституційні норми є визначальними щодо правової системи, активно впливають на класифікацію її структурних елементів. Крім того, конституційні норми слід розглядати як загальновизнані правила поведінки суб'єктів суспільних відносин, у яких закріплюються сформовані уявлення про роль права в суспільстві, природу права, а також організацію й функціонування правової системи. Тобто конституційні норми можна розглядати як елементи культурної спадщини, що зберігаються в суспільстві, визначають і закріплюють соціальні цінності та поведінку суб'єктів упродовж тривалого часу.

Однак система конституційних норм має підпорядкований характер щодо правової системи, яка формує, перетворює їх і розвиває відповідно до своєї внутрішньої природи, мети й завдань. Конституційні норми як специфічна категорія виражають не лише вказівку на форму вираження правових норм, а й ознаки, що слугують підставою визнання того чи іншого правила поведінки нормативним приписом (відповідність норм права нормам Конституції України). Існування конституційних норм викликане об'єктивно наявним різноманіттям потреб та інтересів суб'єктів суспільних відносин, необхідністю їх узгодження й відповідного врегулювання. Ці норми постають *первинними елементами правової системи.*

У цьому аспекті, визнаючи конституцію центральним елементом, ядром правової системи, варто зауважити, що призначення її багато в чому визначається та пов'язується з процесом конституціоналізації правової сис-

теми. Важливе значення в цьому процесі мають конституційні принципи, які вирізняються нормативним характером. Їх роль О. Лучин описує так: «Вони акумулюють, узагальнюють найважливіші, соціально значущі явища й процеси матеріального й духовного життя суспільства, дають їм оцінку та вводять їх у межі прийнятих у державі нормативів» [4, с. 48]. Конституційні принципи якнайтісніше пов'язуються з регулюванням суспільних відносин, впливають на всю правову систему та діють саме як правові принципи, якими зобов'язані керуватися всі правотворчі й правозастосовні органи, усі громадяни, посадові особи та громадські об'єднання. Конституція дає імпульс, а також встановлює принципи розвитку галузевого законодавства, зумовлюючи тим самим законотворчу й правозастосовну стратегію в ньому. Конституційні принципи повною мірою володіють властивостями нормативно-правового регулятора суспільних відносин, «їх сила зумовлюється ставленням до них суспільства» [18, с. 25–26]. Отже, конституція покликана скеровувати в правильному напрямі суспільні процеси, а орієнтиром для цього слугують її нормативно встановлені цілі щодо забезпечення належного правопорядку.

Безперечно, у процесі функціонування правова система зазнає впливу багатьох чинників (як об'єктивних, так і суб'єктивних), які простежуються в суспільстві на конкретному етапі його розвитку. У цьому контексті варто зазначити, що особлива природа конституції полягає в тому, що вона є юридично узаконеним балансом інтересів усіх соціальних груп. Конституція сприяє усуненню відповідних колізій за допомогою специфічного конституційного впливу на всі сфери суспільних відносин, виступаючи механізмом узгодження приватноправових і публічно-правових інтересів. Зокрема, відомий український учений А. Селіванов стверджує: «Якщо шлях конституційної модернізації буде сприйнятий суспільством як діалог із владою <...> то це буде надійною запорукою стратегічної згоди в суспільній свідомості» [10, с. 31]. Зі свого боку зауважимо, що саме конституціоналізація повинна гарантувати, щоб публічна влада в будь-якому зі своїх проявів здійснювалася на основі критеріїв раціональності й пропорційності, такими засобами, які передбачають мінімально обмежене втручання в процес реалізації основних прав людини [19, с. 62]. Конституція містить базову логіку взаємин особи із суспільством та державою, будучи інструментом для подолання соціальних і політичних криз, тому забезпечує необхідний для здійснення перетворень рівень стабільності суспільних відносин.

З огляду на впровадження норм Конституції України в структурні елементи української правової системи є неодмінною умовою проведення модернізаційних перетворень. Конституційні норми повинні пронизувати всі елементи правової системи держави. Для цього важливо, щоб не лише було введено положення Конституції України в поточне законодавство, а й створено умови для прямої дії конституційних норм і застосування їх у різних сферах правового життя.

Досліджуючи місце конституційних норм у правовій системі, слід також пам'ятати про природу цього соціального явища, адже характерні риси

конституційних норм визначаються їхнім місцем і роллю в правовій системі держави. Відповідно, подальший розвиток системи конституційних норм визначається загальним розвитком правової системи, відіграючи при цьому основоположну роль. Основні принципи побудови правової системи визначають зміст, структуру й призначення в суспільстві норм конституції. Розвиток конституційних норм відповідно до закономірностей розвитку правової системи надає їм цілісності, упорядкованості, системності. Необхідно зазначити, що конституційні норми є нормативною основою правової системи, їхній зміст характеризує сутність усієї правової системи в конкретній державі, її правової політики й ідеології. Отже, конституційні норми є для правової системи *системоутворювальним елементом*, її основою.

Як уже зазначалося, серед універсальних конституційних цінностей є цінності свободи, прав людини, рівності всіх перед законом, соціальної справедливості. Норми конституції діють безпосередньо, тим самим слугуючи своєрідним стимулом для подальшого розвитку й удосконалення правової системи загалом та кожного її елемента. Більше того, *у конституції немає власного механізму реалізації, ним є вся правова система, усі елементи, що входять до її складу*. Процес реалізації норм конституції держави має багаторівневий характер, у зв'язку із чим не лише елементи правової системи, а й різноманітні зв'язки між ними прямо чи побічно є причетними до реалізації конституційних положень і принципів. Особливого значення в цьому сенсі, на думку А. Селіванова, набуває «взаємозв'язок і прояв тенденцій безпосереднього впливу правової політики на формування законодавства третього покоління» [9, с. 4].

Сьогодні ж *конституційно-правова* політика держави в її ідеологічному, теоретичному й практичному вимірах, на жаль, характеризується незбалансованістю, певною нерозвиненістю. Причиною цього є те, що в сучасних соціально-правових умовах лише відбувається становлення стратегії конституційно-правового розвитку суспільства, усвідомлення можливостей інтеграції потенціалу громадянського суспільства та органів державної влади на основі визнання прав і свобод людини й громадянина, принципів гуманної та правової держави. Із цього приводу О. Малько слушно зазначає, що серед галузевих видів правової політики дедалі помітнішою стає конституційно-правова політика [5, с. 136], за ступенем своєї злободенності дедалі більше висуваючись на перший план серед решти різновидів правової політики. Вона має особливий статус, відіграє важливу роль у житті суспільства. Її цінність сьогодні різко зростає також тому, що назріває необхідність конституційно-правової модернізації, потрібні істотні зміни в змісті та основних напрямках цього виду політики [5, с. 118].

Ю. Тихомиров, докладно розглядаючи грані співвідношення конституції та законодавства, доходить такого висновку: «Загалом положення конституції в правовій системі реалізуються дуже слабко, що ускладнює формування правильних співвідношень між конституцією й іншими правовими актами та породжує численні відступи й порушення конституційних норм» [15, с. 198].

Принагідно зазначимо, що серед ключових функцій будь-якої демократичної правової держави, до яких належить також Україна, є соціальна й економічна функції, відповідно до яких держава покликана створити умови, що забезпечують гідне життя й вільний розвиток людини. Так, О. Щербанюк стверджує: «Будь-яка правова система має на меті захист людини і, відповідно, закріплення за нею певних прав. Отже, вища точка її розвитку – правова конституційна держава, у якій принцип дотримання прав людини найбільш послідовно реалізується в політичній практиці» [17, с. 291]. Справді, Конституція України закріпила за нашою вітчизною статус соціальної держави, відповідно, гарантується свобода економічної діяльності та визнається й захищається різноманіття форм власності. За цих умов поява програм із розвитку й реалізації пріоритетних національних проектів стала досягненням сучасної України в галузі виконання своєї соціальної функції. В. Іваненко зауважує: «Якщо правова держава є формою обмеження влади правами й свободами людини, то соціальна держава, навпаки, – це форми обтяження влади правами й свободами людини» [2, с. 27]. У соціальній державі економіка, політика, ідеологія, законодавство, правозастосовна практика та інші сфери суспільного життя ґрунтуються на загальнолюдських моральних принципах соціальної справедливості, рівності й суспільної солідарності, спрямовуються на створення умов, необхідних для гідного життя й вільного розвитку кожної людини, коли конституційно закріплені й гарантовані основні економічні та соціальні права й свободи людини, соціальні обов'язки держави перед суспільством і людиною реально забезпечуються та дотримуються.

У ст. 1 Конституції України визначено, що Україна є соціальною державою. Одним із найважливіших напрямів її правової політики визначено створення правової системи, яка повинна відповідати принципам демократичної держави та здоровому громадянському суспільству. Отже, проголошені в Конституції України цілі соціальної політики держави зумовлюють її обов'язок піклуватися про добробут громадян, їх соціальну захищеність. Обов'язки соціальної держави пов'язані не лише з охороною праці та здоров'я людей, встановленням гарантованого мінімального розміру оплати праці, а й із забезпеченням державної підтримки сім'ї, материнства, батьківства й дитинства, інвалідів і літніх громадян, розвитком системи соціальних служб, встановленням державних пенсій, допомог та інших гарантій соціального захисту. Тому розвиток системи соціального забезпечення як складової частини соціального захисту населення – це необхідна умова здійснення цілей соціальної держави. Значення соціальних прав людини важко переоцінити. Вони є важливою частиною конституційного статусу особи. Система соціального забезпечення в правовій державі повинна враховувати особисті особливості суб'єкта права вже на стадії конкретної реалізації правових критеріїв і принципів, що є запорукою успішного функціонування правової системи держави.

Оскільки конституція є нічим іншим, як результатом політичного процесу, а політичні чинники істотно впливають на конституційний процес, то

саме конституційно-правова політика має значний вплив на розвиток усієї правової системи України та є запорукою її успішного функціонування. Як зауважує академік Ю. Шемшученко, Конституція України є системоутворювальним чинником конституційного права й національної правової системи в цілому. Саме в цьому полягає сутність конституціоналізації вітчизняного законодавства в процесі його розвитку. Ідеться фактично про оптимальне втілення в актах чинного законодавства конституційних положень, удосконалення цього законодавства на принципах чинної Конституції України [14, с. 3]. У зв'язку із цим проблема співвідношення правової системи та конституції набуває чіткого розв'язання: права система є не лише чіткою умовою появи конституції держави як відображення певної ідеальної форми цієї системи, а й чинником, який визначає раціональність її практичної реалізації, що забезпечує формування реальної конституційної держави. З огляду на це, на нашу думку, важливо переосмислити та глибоко дослідити значення конституційних норм для побудови правової системи держави. Це дасть змогу науково спрогнозувати тенденції розвитку правової системи, способи вдосконалення механізму соціально-правового регулювання. Застосування конституційних норм як засобу конструювання й розуміння права також дозволить на теоретичному рівні вірогідно визначити та відтворити системоутворювальні елементи формування правової системи.

Незважаючи на те, що сьогодні українська правова система, як зауважує О. Мартиш, «знаходиться як свідомо, так і підсвідомо в пошуках тих орієнтирів, які могли б зняти соціально-психологічну напругу в суспільстві» [6, с. 9], конституційні засади розвитку правової системи активно впливатимуть на формування новітнього праворозуміння, виступатимуть істинними критеріями оцінювання поведінки, багатоманітної діяльності людей в умовах досі перехідного періоду, який характеризується об'єктивними й суб'єктивними труднощами на шляху України до справедливої демократії, загального прогресу держави та побудови ефективної правової системи.

Література

1. Васильев А. Теория права и государства / А. Васильев. – Х. : Одиссей, 2006. – 480 с.
2. Иваненко В. Социальные права человека и социальные обязанности государства / В. Иваненко, В. Иваненко. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 404 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
4. Лучин О. Конституция Российской Федерации: проблемы реализации / О. Лучин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 688 с.
5. Малько А. Правовая политика в условиях правовой реформы в современной России / А. Малько // Правовая политика России: теория и практика : [монография] / под ред. Н. Матузова и А. Малько. – М. : ТК «Велби», Изд-во «Проспект», 2006. – С. 110–140.
6. Мартыш О. Нравственные основы теории государства и права / О. Мартыш // Государство и право. – 2005. – № 7. – С. 5–12.
7. Оніщенко Н. Правова культура особи в контексті конституційного розвитку (реальний стан та програмні цілі) / Н. Оніщенко, С. Береза // Віче. – 2011. – № 19. – С. 30–32.

8. Подорожна Т. Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції України : [монографія] / Т. Подорожна ; за ред., передм. Н. Пархоменко. – Львів : ПАІС, 2014. – 308 с.
9. Селіванов А. Правова політика і законодавство України (постановка проблеми) / А. Селіванов // *Голос України*. – 2013. – 11 січня. – № 6(5506). – С. 4.
10. Селіванов А. Конституційні проблеми в сучасній теорії права: доктрина стабільності та охорони Конституції України в контексті її модернізації та ефективного конституційного правосуддя / А. Селіванов. – К. : Логос, 2012. – 152 с.
11. Синюков В. Российская правовая система / В. Синюков. – Саратов : Полиграфист, 1994. – 496 с.
12. Скакун О. Теорія права і держави : [підручник] / О. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 704 с.
13. Тацій В. Правова система України: час змін / В. Тацій // *Право України*. – 2012. – № 1/2. – С. 8–14.
14. Теорія і практика конституціоналізації галузевого законодавства України : [монографія] / за ред. Ю. Шемшученка, Н. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2013. – 308 с.
15. Тихомиров Ю. Коллизионное право / Ю. Тихомиров. – М. : Норма, 2000. – 394 с.
16. Шемшученко Ю. Правова система / Ю. Шемшученко, Н. Оніщенко // *Великий юридичний енциклопедичний словник* / за ред. Ю. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2007. – С. 690–691.
17. Щербанюк О. Проблема реалізації народного суверенітету в умовах конституційної модернізації / О. Щербанюк // *Право України*. – 2012. – № 9. – С. 291–301.
18. *The Constitution in 2020* / ed. by J.M. Balkin, R.B. Siegel. – New York : Oxford University Press, 2009. – 355 p.
19. *The Twilight of Constitutionalism?* / ed. by P. Dobner and M. Loughlin. – New York : Oxford University Press, 2010. – 164 p.

А н о т а ц і я

Подорожна Т. С. Конституція як структурний елемент правової системи в матеріальному та формальному значеннях. – Стаття.

Статтю присвячено науковому аналізу конституції як складового елемента правової системи. Наголошено, що конституцію як структурний елемент правової системи потрібно розглядати в двох аспектах: у матеріальному та у формальному значенні.

Ключові слова: конституція, конституціоналізація, правова система, система права, система законодавства, правопорядок.

А н н о т а ц и я

Подорожная Т. С. Конституция как структурный элемент правовой системы в материальном и формальном смысле. – Статья.

Статья посвящена научному анализу конституции как составного элемента правовой системы. Отмечено, что конституцию как структурный элемент правовой системы необходимо рассматривать в двух аспектах: в материальном и в формальном смысле.

Ключевые слова: конституция, конституционализация, правовая система, система права, система законодательства, правопорядок.

С у м м а р у

Podorozhna T. S. Constitution as a structural element of the legal system in the formal and material values. – Article.

The article is dedicated to scientific analysis of the constitution as an integral part of the legal system. Noting that the constitution as a structural element of the legal system should be considered in two aspects: the material and formal sense.

Key words: constitution, constitutionalization, legal system, system of law, law and order.